

Ивица Марковић

ivica.milutin.markovic@gmail.com

Мачо Војвођани: маскулини идентитет навијачке групе „Фирма1989“ из Новог Сада**Апстракт:**

Истраживање се бави конструисањем родног идентитета код младића у средини која се, често, сматра феминизираном, само на основу фонетског израза. Конкретно, бави се фудбалским навијачима из Новог Сада који не подржавају Партизан и Црвену Звезду, најуспешније српске клубове, већ су присталице Војводине, најпознатијег градског клуба. У раду ће тематски фокус бити на маскулиности, као конституенту субкултурног идентитета, посебно везаног за стил и колективну солидарност. Током прикупљања грађе, спроведено је више квалитативних истраживања: анализа медија и релевантних теоријских домета, неструктурисани интервјуи, опсервација с партиципацијом разнородних активности припадника групе „Фирма 1989“ и навијачких група клубова с којима се ФК Војводина сусретала у посматраном периоду. Обиље интерпретација маскулиног наратива у стручној литератури, нарочито у контексту насиља, довољно говори о актуелности овог проблема у Србији и у свету. Аутор заступа мишљење да, током социјализације младића у урбаном контексту, маскулиност навијача као узорни модел може да надомести или допуни недостатак таквог модела у породици или у друштву, без нужно негативних конотација.

Кључне речи:

маскулинитет, навијачи, субкултура, Нови Сад, „Фирма 1989“, ФК Војводина, антропологија фудбала

Увод

О феномену наглашене мушкости код фудбалских навијача, у Србији и свету, постоји обиље стручне етнолошко-антрополошке и социолошке литературе. Јан Тејлор међу првима поставља тезу о савременом значају фудбала, чије одређене карактеристике пружају „природну арену“ за испољавање *мушких* особина, стварање *групних* веза и развој локализованих облика друштвене организације (Taylor 1982, 179), док Грејем Скемблер уочава да, код теоријских перспектива *Британске социолошке школе* (фигурационизам и три супротна

приступа)¹, постоје преклапања, попут општег слагања да је фудбалски хулиганизам феномен својствен одређеном *сталежу* и *полу* (Skembler 2007, 160-164). Ова запажања воде закључку да су догађања у фудбалу и око њега отворени полигон за манифестовање агресивних маскулиних порива у оквиру социјалних група с јачом унутрашњом кохезијом. Конструисање идентитета по специфичном моделу социјализације – кроз надметање, често има јаке политичке импликације, па се, отуда, огромна већина истраживања фокусира на узроке и манифестацију насиља, те дистрибуцију друштвене моћи.

Концепт свеопште доминације *хегемоног маскулинитета* (Connell 1995) данас је преовлађујућа теоријска замисао, потекла са Запада, баш као и субкултура фудбалских навијача. Овај концепт је довео до релативно стабилне хијерархије родних односа, иако је утемељен на динамичној социокултурној изградњи родних идентитета. Навијачи се у толикој мери уклапају у одређене идеализоване моделе хегемоне мушкости, да се чак може рећи да их и сами диктирају. Међутим, како се конструисање родног идентитета увек одвија у одређеним просторима и временима, не постоји јединствени образац мушкости који се може наћи свуда. Тако, како наводи Рамон Спаиј, фудбалске културе не постоје као независни простор за изградњу и оспоравање агресивне мушкости навијача, већ су део сложених релација с другим културним субјектима: породицом, школом, тржиштем рада, медијима и сл. Нити навијачи развијају само један облик мушкости, јер изван фудбала, они усвајају друге мушке улоге као партнери, родитељи, деца, колеге и пријатељи (Spaaij 2008, 379). Стога се, у складу с постмодерним временом, мора говорити о *плурализму маскулинитета*.

Метју Гутман сматра да, иако не постоји консензус о савременој употреби термина *мачо* (мачизам), он не означава само мушки

¹ Теорије *фигурациониста* из тзв. „лестерске школе“ базирају се на тези Норберта Елијаса о развојним процесима уобличавања цивилизацијских образаца. Они узроке насиља на стадионима налазе у све већим друштвеним неједнакостима и поделама које повремено иницирају „децивилизацијске провале“ маргинализованих група. Њихов теоријски модел нарочито су оспоравале три утицајне острвске социолошке школе: 1) „оксфордска школа“, на челу с Питером Маршом, заговара социјално-психолошку теорију прочишћујуће, ритуализоване (најчешће безопасне) агесије; 2) Тејлор и Кларк с марксистичког становишта заступају класну теорију бунта радничке класе због губитка утицаја на фудбал, који је комерцијализацијом сасвим прешао у окриље средње класе; 3) „бирмингемска школа“ такође истиче реакцију на професионализацију фудбала, али с нагласком на дезорганизовани капитализам, где се непожељни насилник сместио негде између традиционалног навијача и пожељног модела модерног потрошача (*видети више* Dunning, Murphy and Williams 1986; Skembler 2007, 154-163; Ђулијаноти 2008, 212-224).

шовинизам и не може се свести искључиво на кохерентан скуп сексистичких идеја. Већина значења је у вези с људским телом, тако да се овај термин најчешће односи на мушкарце склоне физичком насиљу, сексуалним епизодама, пијанству и хазардерским лудоријама (Gutmann 1996, 222). С обзиром на значајно преклапање ове листе атрибута с нашим регионалним културним нормама (идеалима или стереотипима) мушкости, термином *мачо* ћу означавати хипермаскулинитет – стратешки део родне идеологије који, скоро увек, полази од мушког тела као природног генератора полних/родних разлика (Connell 1995, 45).

Основно полазиште мог истраживања, без обзира на излишност генерализација, управо је обострани однос једног неотрадиционалног модела мачистичко-хегемонијског маскулинитета и локално специфичне верзије поимања родних улога. Наиме, *Пречани* (мушкарци северно од Саве и Дунава) су често предмет задирикања због споријег и лежернијег стила живота и начина вербалне комуникације, док је читав сет шала и вицева усмерен на проблематизовање њихове одважности и сексуалне оријентације и потенције. Војвођани су, према неким мишљењима, најближи западним стандардима, што се тиче имовинског и културног статуса, па и концепције родних односа, што их све чини мање мужевним, према мерилима балканског патријархалног маскулинитета. Новосађани су препознатљиви по карактеристичном акценту који, иако с посебном бојом урбаног карактера, претежно припада типу југоисточне зоне бачких говора.² Како се мушкост гради на различите начине, чак и отегнут говор може да буде симпатичан, модеран и отмен, односно надмоћан у естетском смислу. Комплексности читавог проблема доприноси и тенденција да један део мушкараца (као и у земљама на Западу), услед економске кризе и постепене феминизације друштва, све више осећа потребу за преузимањем мачо улоге.

С обзиром да је предмет чланка груба хегемона мушкост и да је фудбал (активно практикован кроз играње, праћење, навијање и клађење) један од најпопуларнијих индикатора мушкости, фокусирао сам се на проучавање навијачког мачо дискурса – од ширег ка најужем просторном контексту, у датом етнографском тренутку. Стога ће се овај текст превасходно бавити родним идентитетима „Фирме 1989“, најзначајнијом од четири структурисане навијачке групе из Новог Сада³, које припадају широј глобалној, примарно омладинској

² Прецизније, припада шајкашком типу војвођанског поддијалекта, шумадијско-војвођанског дијалекта (Стокин 2009, 193).

³ „Фирма“ или „Фирмаши“ су навијачи Фудбалског клуба Војводина, мада организовано прате и рукометаше. У истом граду, егзистирају још „Корида

субкултури.⁴ Према рад припада антропологији фудбала или, још прецизније, антропологији фудбалске публике, тј. фудбалских навијача (Ковачевић и Жикић 2014, 791), дисциплини која је у замаху последњих година у Србији, он се теоријско-методолошки надовезује и на родне студије, опште теоријске поставке о субкултурама и животним стиловима, као и на стручне домете из социјалне психологије и социологије спорта.

Циљ овог истраживања је вишедимензионалан. Прво, намера ми је да забележим и испитам како навијачи ФК Војводине конструишу свој родни (маскулини) идентитет, као важан сегмент како локалног и регионалног, тако и ширег глобалног (субкултурног) идентитета и да ли се, у томе, разликују од навијача широм Србије, па и света. Друго, какав значај за младиће из Новог Сада има ова припадност, током њиховог одрастања и сазревања. Да ли је то стриктно у вези са идентификацијом с хегемоним моделом мушкости (грубијанством и мачизмом) или се изградња пола/рода врши кроз алтернативне механизме и које? Даље, да ли они фудбалски приврженици који вербално звуче немужевно аутоматски навијају за клубове из Новог Сада, односно, да ли их та сама опредељеност чини мање мушкарцима од осталих новосадских младића који подржавају фудбалске клубове из Београда? Затим, да ли „Фирмаши“, истовремено преузимајући локалне и опште родне моделе, доприносе амбивалентној представи о себи какви јесу или желе да их виде да јесу? На какав начин реагују на провокације од стране својих ривала? На крају, покушаћу да откријем и каква је историјска, социјална, културна и политичка позадина кохерентне групне солидарности и репрезентовања једног имица насилника, те да ли постоји основа за размишљање у правцу свесне намере исказивања бунта против тзв. *кризе мушкости*, која између осталог резултира и отпором нарастујућој феминизацији друштва?

Плурализам маскулинитета

У покушајима да проникну у значење полности људског тела,

1990“, која подржава Раднички фудбалски клуб Нови Сад, као и две највеће српске навијачке групације: „Делије“ и „Гробари“.

⁴ Највећи део истраживања спроведен је у периоду 2012-2014. године, током два такмичарска циклуса фудбалског првенства и Купа Србије, као и током међународних утакмица у оквиру квалификација за Лигу УЕФА. Обављена је серија интервјуа с два информанта, испраћена је већина утакмица, што анализом медијске грађе, што личним учествовањем на трибинама. Проучени су сви релевантни штампани и електронски извори. Истраживања су обављена на ширем простору, па сам посматраној групи био сапутник и на најважнијим гостовањима сезоне: четири пута у Београду и по једном у Бечу и Будимпешти.

истраживачи су испитали готово све могућности. Доминантна идеологија у језику биолошких наука третира тело као природни механизам који, на основу полних специфичности (у генима, хормонима и репродукцији), аутоматски производи родне разлике. За други приступ, потекао из хуманистичких и друштвених наука, тело је неутрални материјал који се обликује под утицајем социјалних субјеката, а с временом се наметнула и трећа, компромисна, комбинација биодетерминистичког и друштвеног утицаја на родне разлике у понашању. Аустралијски аутор (некада Роберт, сада Раевин) Конел међу првима нуди динамично третирање телесног, указујући на социјално изграђену природу мушкости и женскости. Према овом схватању, и пол и род су друштвено конструисани (Connell 1995, 45-46), те стога не можемо говорити о универзалном значењу термина *мушкарац*, већ покушати само најшире дефинисати *маскулиност* као социокултурни конструкт онога што се сматра комплексом особина, карактеристичних форми понашања очекиваних од мушкараца, у датом друштву, у дато време (Radulović 2009, 55, 71).

Како су различите културе, у различитим историјским периодима, обликовале различите родне обрасце у друштвима и појединцима, Мајкл Кимел сматра да о маскулинитету увек треба говорити у *плуралу* и да значење маскулиности вишедимензионално варира: у различитим културама, током времена, унутар сваке културе, у појединцу током живота, као и унутар сваког друштва, у свако време. Тако се бројне мушкости установљују, у складу с текућом трансформацијом друштва у постмодерно, *хибридно* (Vanović 2011, 174; Шмале 2011, 254). И тако се конструишу у времену које све преиспитује (релативизује), па и род, који као такав и не може бити јасан, неподељени и трајни темељ идентитета, осим као део једне политике идентитета.

Хегемона маскулиност

Са растућим проучавањем односа између рода, расе и класе, као и препознавањем вишеструких маскулинитета, Конел покушава да дефинише односе између њих, базирајући свој концепт на доминацији западног белог хетеросексуалног мушкараца из високог сталежа. Тако је дошло до формулисања теоријског концепта, познатог као *хегемона мушкост*, схваћеног као образац праксе (учињених ствари, а не само комплекс очекиваних родних улога или идентитета) која је омогућила наставак доминације мушкараца над женама. Термин *хегемонија* не значи насиље, мада може бити подупрta силом, већ значи да се доминација остварује кроз културу, институције и убеђивање. Овај нормативни принцип моћи, базиран на хијерархији међу самим мушкарацима, иако наслеђен из патријархалне заоставштине, није фиксиран идентитет, увек и свуда исти, већ је релативан. Хегемони

маскулинитет је, стога, тип колективног или личног карактера који утеловљује тренутно прихваћену политичку, економску и друштвену стратегију и који заузима хегемонијску позицију у датом обрасцу родних односа, позицију која је константно оспоравана од конкурентских група (Connell 1995, 76-77; Connell and Messerschmidt 2005, 832).

Конел сматра да се хегемонија односи на културну доминацију у друштву у целини, у коме постоје специфични родни односи доминације и *субординације* (потчињености) између група мушкараца. Осим хомосексуалног типа маскулинитета, подређени су и неки хетеросексуални мушкарци и младићи, који се често омаловажавају кроз богато развијени вокабулар, базиран на симболичком повезивању са женственошћу. Иако нема много оних који истински задовољавају високе нормативне стандарде хегемоне мушкости, ипак већина мушкараца, користећи тзв. патријархалну дивиденду, профитира од опште подређености жена. Овај веома раширен идентитет, као још један вид унутрашњег односа међу групама мушкараца, назван је *саучесничка мушкост*. Родна интеракција с другим структурама, као што су класе и расе, ствара нове односе; тако се термин *маргинализација* употребљава за релације између мушкости у доминантним и подређеним сталежима или етничким групама. Маргинализација је увек повезана са одобрењем (ауторизацијом) доминантне групе; зато спортисти црне расе често постају узорни модели хегемоне мушкости. Ова два сета унутрашњих (хегемонија, доминација / субординација, саучесништво) и спољашњих (маргинализација / ауторизација) односа дају референтни оквир за анализу конкретних маскулиности (Connell 1995, 78-81).

Упркос томе што се теоријски модел хегемоне мушкости с временом потврдио као ефикасно средство схватања одређене динамике у друштвеним процесима, према мишљењу неких аутора, а међу њима је највише психолога, он није сасвим идеалан концепт. Ричард Колијер критикује његову типичну употребу у објашњењу узрока насиља и криминала, где се хегемона мушкост искључиво повезује с негативним карактеристикама, које приказују мушкарце као неосећајне, неваспитане, агресивне и хладне. Криминолог Тони Цеферсон сматра да хегемони концепт превиђа да многи насилници, уместо поноса, показују кајање и стид, да се ретко хвале својим подвизима (радије држећи кривицу у тајности) и да им се приписује како (женска) неспособност да контролишу емоције, тако и кукавичлук због напада на слабијег. Критикујући и превелику улогу која се даје друштвеном фактору науштрб мушкараца као субјекта, с обзиром на више мушкости (подређене, маргинализоване и саучесничке), које су у сталном надметању с хегемоном маскулиношћу, аутор сугерише да

мушкарци сами бирају оне дискурзивне позиције које им помажу да отерају анксиозност и избегну осећај беспомоћности (Jefferson 2002, 71-73; Connell and Messerschmidt 2005, 840-842).

Криза мушкости

Према Ирени Новиковој, након пада Берлинског зида и победе западњачког погледа на свет и нормативног (економски успешног) модела родних односа, на Балкану, па и у читавој источној Европи, долази до појаве *мачизма*, као претеране реакције на ново мушко позиционирање и самопреиспитивање услед промене мерила успеха и смисла живота у процесу транзиције. У Русији се, међутим, развио дискурс дефинисан као *криза мушкости*, с „теоријом жртве“ и ставом да је „тужна привилегија“ бити мушкарац. Значајни индикатори попут аутодеструктивне праксе (алкохолизам, пушење, преједање), високе стопе обољевања и краћег животног века у поређењу са женама допринели су мишљењу о мушкарцима као пасивним жртвама своје биолошке природе и културних околности. Отуда се, у совјетским областима, актуелизује тзв. „источни мушки комплекс инфериорности“ (означен и као мушка феминизација, кастрација, инфантилизација и виктимизација), као један од националних или регионалних симптома друштвених родних трансформација (Novikova et al. 2005, 155). Волфганг Шмале указује на још један процес, а то је *демилитаризација* мушкости. Иако су, у многим земљама, национализам и милитаризам раздвојени, губљење национализма води ка нестајању милитаризма, а томе је допринело и допуштање женама да се, у неким земљама, равноправно укључе међу војна лица, чиме су, више симболички, истисле монопол мушкараца, који је, у хегемоном моделу мушкости, био искључиво одређен за функцију војника (Шмале 2011, 268-269). У складу са овом тенденцијом је и промишљање о романтичарским идејама, које су некада помогле да тадашњи мали народи афирмишу вредности сопствених неразвијених култура, а данас служе јачању националног, „док су феминистичке идеје и уопште идеје које повезују подјармљене – глобалне“ (Radulović 2009, 47-48).

Током 1990-их се, дакле, могу уочити најмање три родна процеса: *криза мушкараца*, која је манифестована дезоријентацијом због проблема са идентификовањем улога и експозицијом дискурса о мушкостима; друго, дошло је до *ренесансе мушког тела*, као суштинског израза мушкости, кроз боди-билдинг, тетовирање и једно опште стилизовање мушкараца (Шмале 2011, 255); на крају, кулминирају и друге различите форме *протестног маскулититета*, који се манифестује (поготово код нас) кроз стратегију национализма и отворено антиевропске, антиглобалистичке, сексистичке и хомофобне дискурсе, који се, у кризним и конфликтним ситуацијама, наглашавају

или увек изнова актуелизују. Нације свакако развијају различите обичаје мушкости, који се често уобличавају кроз носталгичне дискурсе, негде симболички, оспоравајући феминизацију друштва, док тамо где се традиционалне маскулине вредности повезују с „мачизмом, храброшћу, чашћу и срамотом, мужевност мора јавно да буде *остварена*“ (Ђулијаноти 2008, 153-154, Radulović 2009, 73-74). Услед трансформације монополних у полно мешовита подручја, постаје све теже да се означи разлика између маскулиности и фемининости. Стога, креће се ка идеализовању једне пожељне слике мушког тела, у складу с моделом жестоког мушкарца, што представља *естетичку* варијанту и одступницу од полно мешовитих преображаја, односно социокултурну реакцију на њих. Према Шмалеу, овај феномен би требало посматрати као интегрисању функцију премошћавања, јер у андрогино пројектованом свету потреба за различитошћу се, најпре, може реализовати помоћу тела, као носиоца једне свесно конструисане, индивидуално изабране мушкости, међу многима. Дизајнирано мишићаво или стилизовано тело је једнако погодно да буде носилац индивидуалне поруке мушкости као и потпуно „истетовирано или пирсовано тело“ (Шмале 2011, 281-283).

Вредно је поменути – иако можда и не спада у вид протестне мушкости, али свакако припада специфичној антрополошкој категорији етничког – опсервације двојице социолога спорта Аркетија и Ђулијанотија о аргентинском стилу фудбала, који промовише индивидуалност, креативност и техничко умеће, што преокреће Западне вредности „снаге и воље, организације и храбрости“. Заснован на аргентинском фолклору, културни херој је дечак (*pibe*) ситног раста, спретан, лукав, креативан, рањив, неуредан и рискантан – то је Марадона! Јасно је да је овакво естетско схватање узорног мушкарца дијаметрално супротно хегемоном обрасцу агресивне мушкости, али и остале најпопуларније спортске звезде нису жестоке и деструктивне силеције, већ они *уметници* који надмудрују и варају јачег противника (Ђулијаноти 2008, 156-157; Ковачевић и Жикић 2014, 797-798). И заиста, постоје различите естетичке интерпретације националних карактера. Довољно је упоредити енглески валцер с аргентинским тангом или различите стилове фудбалске игре, па и навијања, при чему би на Острву једва могли да замислимо раскошне кореографије, с плех музиком, конфетама и папирнатим тракама. Тешко је упоредити и боди-билдинг или индустријски фудбал, као демонстрације физичке моћи по Западном моделу, с Марадониним нерегуларним голом руком по латино рецепту, као реакцијом на хегемонијски „ферплеј“ (вечито) јачег и као реминисценцију на „нефер“ борбу дечака Давида против јачег Голијата (1Сам 17, 4-50). Сагледавајући проблем и на овај начин, можемо се сложити са Шмалеом да треба говорити о културној промени

која се развија од хегемоног модела мушкости ка полиморфним мушкостима (Шмале 2011, 257).

Географија маскулинитета

Род се манифестује као резултат динамичног и активног процеса моделовања у зависности и од територијалног контекста. Различите културе на конкретним географским просторима пружају специфичне околности за исказивање маскулинитета, тако да родна очекивања у мањој или већој мери варирају широм света, али и на регионалном и локалном нивоу. Конелова и Месершмит сматрају да су конструисања хегемоне мушкости на *локалном* (породице и мање заједнице) и *регионалном* нивоу (културе или нације-државе) обликована артикулисањем ових родних система са глобалним процесима у транснационалним аренама попут светске политике, привреде и медија. Без обзира на богатство плурализма, локални модели хегемоне мушкости се најчешће преклапају и у том смислу су компатибилни са сингуларношћу хегемонијске мушкости на регионалном или ширем друштвеном нивоу (Connell and Messerschmidt 2005, 849-851).

У једном истраживању спроведеном међу запосленима у мултинационалној корпорацији ИВМ у 76 различитих земаља и региона широм света, између осталог, испитиване су и родне улоге и разлике, истина, према ограниченом броју параметара везаних за радне циљеве означене као претежно мушки (могућност зараде, признања, напредовања и изазова на послу) или женски (сигурност запослења, однос према менаџменту, колегама и животном простору). Резултати сугеришу да значај који се придаје овим димензијама варира у различитим друштвима и да постоје културе које би се условно могле назвати претежно мушким или женским, у зависности од тога да ли су родне улоге јасно диференциране или се преклапају. Без обзира на резервисаност према оваквим генерализацијама, може се рећи да епитет „најмушкијих“ земаља припада Словацима, Јапанцима и Мађарима.⁵ Одмах за њима следе Италија и земље с немачког и енглеског говорног подручја, а у самом врху је и Пољска (позната по хулиганима). У последњој трећини (од 43. до 58. места) се налазе Шпанија, Француска и балканске земље с приближно истим индексом: Турска, Србија, Румунија, Бугарска и Хрватска. Само дно на овој скали заузимају Русија, балтичке и скандинавске земље и можемо их најопрезније речено назвати женским државама-нацијама (*види Hofstede, Hofstede and Minkov 2010, 138-144*).

С обзиром на посматрани локални социокултурни образац,

⁵ Интересантно, мада се овде не говори о етничком идентитету, Мађари и Словаци су две најбројније националне мањине у Војводини.

првенствено нас занима које су одлике и стереотипи допринели субординацији мушких *Срба Пречана* у односу на регионални идеал хегемоне маскулиности. Описујући тзв. *Сремско-банатски варијетет*, Јован Цвијић наводи да, у његово време, највећи део обрадиве земље припада Србима у Срему, западном Банату и у југоисточном делу Бачке који се налази у углу између Тисе и Дунава, познатом под именом *Шајкашка* (Цвијић 1931, 247).⁶ Данас, у свим насељима Шајкашке, већинско становништво (85%) чине Срби, чији састав у највећој мери можемо сматрати староседелачким. Већина „аутохтоних“ Новосађана памти да су им се преци, пре 100–200 година, доселили из неког места у непосредној околини, што потврђују и још увек веома уочљива подударана говора старих Новосађана, у погледу прозодије, са суседним говорима насеља махом у Шајкашкој (Стокин 2009, 192-193 и 212).⁷ Чини се да баш тај предео има одлучујући историјски и културни утицај на Нови Сад,⁸ који се читава како у темпу живота и прокламованим вредностима, тако и у фонетском изразу (шајкашком типу војвођанског поддијалекта). Цвијић сведочи да се, у овом крају, нису сасвим изгубиле неке одлике динарских досељеника, већ се и по градовима још могу срести „јаки и необуздани балкански темпераменти“, који у тој новој друштвеној средини „чине утисак залуталих“. Према Цвијићу, читаво српско становништво се одликује жарким родољубљем, па чак и они који изгледају мирни и умерени постају виолентни, ако им се дирне у народност или у веру.⁹ У граду се, међутим, уочавају и неке мање вредне особености, као што је: прикривање интимних осећања, притворно одобравање нечега што се заправо осуђује и „нека извештачена, отужна углађеност“ (*види* Цвијић 1931, 247-249). Посебно је видљиво преливање темперамената с тзв. *Славонским варијететом*, у коме, према Цвијићевим речима, сви, а

⁶ У недостатку савременог емпиријског аргументовања о карактеру етничких група у Србији, морамо се увек изнова освртати на антропогеографске опсервације Цвијића и сарадника, које, иако анахроне, још увек могу послужити као, донекле, релевантна платформа за почетак истраживања.

⁷ Друга места у непосредној околини су или битно дугачијег националног састава (Мађари, Словаци, Русини, Хрвати), или су колонизирана у ближој прошлости (немачка насеља и изразито миграциони Срем).

⁸ Имена значајних личности из Шајкашке носе чак три од четири новосадске гимназије (Светозар Милетић, Лаза Костић, Исидора Секулић) и једна техничка школа (Милева Марић Ајнштајн), док је манастир Ковиљ већ вековима значајно верско и духовно средиште Срба у Бачкој.

⁹ На том подручју је Шајкашки батаљон контролисао границу у склопу Војне крајине у XVIII и XIX веку, а у Другом светском рату је ту деловао Шајкашки партизански одред због кога су мађарске окупационе власти, 1942. године, извршиле *Раџију*, убивши највише Срба у Чуругу, Жабљу, Новом Саду, Турђеви и Мошорину.

жене поготово, верују да у животу треба уживати: „Овај менталитет, који се подудара са руско-словенском нехатношћу, можда је и последица лаког живота у пределу у коме је земља, уз мале напоре, врло издашна у даровима“ (Цвијић 1931, 246). Иако, према свему реченом, у овом делу Војводине нема јасних емпиријски уочљивих фемининих црта, кроз наведене и друге наративе¹⁰, као да провејава општи утисак о префињености и нежности, о лагодном и лежерном „лако ћемо“ стилу живота. Такође се ни специфичан начин комуникације – оличен у инсистирању на културном опхођењу, као и у равничарском „отезању“, спором и помало мазном говору – не везује за мушке карактеристике и социјална очекивања.

Навијачи као глобална субкултура

Фудбалска публика је својеврсни друштвени агрегат, у коме је могуће разликовати *пасивну публику*, која ову игру конзумира са одређеним задовољством¹¹, и *активну публику*, која се делатно укључује у укупну социјалну интеракцију у фудбалу.¹² Као њен најактивнији део, посебно се издваја *навијачка публика*, карактеристична по изразитој привржености једном клубу, коју манифестује редовним праћењем догађаја путем различитих медија, свакодневним разговорима и одласком на утакмице, као и кроз висок емотивно „обојен ангажман који, бар повремено, производи јака узбуђења“ (види Угас 1990, 88-89). Већина навијача, још као деца у пратњи старијих, посматрају утакмице с мирнијих делова стадиона¹³, а касније, с вршњачким друштвом, посећују навијачку трибину иза гола. Природан је и повратак на бочне делове гледалишта у зрелијим годинама, тако да навијачи мигрирају у више праваца и чине део укупне масе фудбалске публике. Према томе, навијачка публика, односно „Фирма 1989“ је онај део активне публике (симпатизера Војводине)

¹⁰ Иако су Лала и Соса из популарних вицева у ствари из Баната, то никоме не смета да овај пар поистовећује са свим Пречанима. Овде се примећује неколико димензија субординације и маргинализације: оспорава се Лалина (хетеро)сексуална оријентација и потенција, док се, истовремено, акценује његова наивност, помирљивост и кукавичлук, а Сосин промискуитет. Заправо, њихови ликови личе на ликове Словенца и Мађарице у вицевама.

¹¹ Новинар Милојко Пантић се овој популацији обраћао речима: „Добро вече *пријатељи фудбала*“.

¹² Ради дистинкције с „правим“ навијачима, користи се и израз *симпатизери* или, још уже, „Сланинари“:

<http://www.fkvojvodina.com/forum/viewtopic.php?f=4&t=1004>

¹³ У форумској теми „Сећања на прве кораке“, описана су нека прва искуства на стадиону Војводине:

<http://www.fkvojvodina.com/forum/viewtopic.php?f=4&t=824>

којим се бавим у истраживању и који ћу, у даљем тексту, називати *навијачима*. У стручној литератури је важан и појам навијачког *језгра*, односно, вођства групе (званог и *ултраси*)¹⁴, што би, у нашем случају, био онај најужи, чврсто структурирани део „Фирме“.

И поред сложености феномена, који треба да се проучава у његовим различитим друштвеним и историјским контекстима, стручњаци се слажу да постоје неке упадљиве сличности у конструисању навијачких идентитета у различитим националним и локалним контекстима. Такве заједнице, иако имају тенденцију ка унутрашњој подељености, постижу одређен степен кохезије, услед стварног или потенцијалног угрожавања споља. Најчешће, навијачке групе пружају својим члановима високо романтизовани осећај припадности, солидарности, признања, угледа и пријатељства, који омогућава младићима да постигну осећај личне вредности и идентитета. Група обично има главни утицај у животу појединаца из навијачког језгра, бар неко време, а неки је чак виде као замену за породицу. Осим тога, навијаче, које у јавности често називају и хулиганима, одликује и насилништво, отпорност, храброст, узбуђеност, подвизи у алкохолисању, територијална идентификација и репрезентативност суверенитета и аутономије (Dunning, Murphy and Williams 1986, 232, 244; Spaaij 2008, 375, 385). Италијански навијачи деле заједничку ултра културу борбе и надметања, с тим што је та борба углавном симболична. Прво, током утакмице, свака група се труди да наметне своју симболичку снагу, у смислу лепоте и импресивности кореографије (заставе, песме) и у смислу приказивања храбрости (отети противничка обележја). Друго, свака група, пре или после утакмице, сматра крај, стадион и околину својом ексклузивном територијом, коју треба бранити од непријатељских упада (Dal Lago and De Biasi 1994, 82-83).

Упућујући на нека заједничка обележја екстремних навијача, Дражен Лалић и Озрен Бити кажу да је реч о младима, најчешће мушког пола, углавном старијим адолесцентима или млађим пунолетнима (углавном сличним својим вршњацима), припадницима организованих група окупљеним око фудбала и навијања за омиљени клуб. Најчешће се ради о следбеницима субкултурног стила, којим изражавају специфичан идентитет заснован на бунтовном односу према службеној култури. У склопу субкултурног ритуала, везаног за путовања на утакмице и навијање, често су склони конзумирању опојних средстава (Lalić i Biti 2008, 256-258). Понуђени теоријски профил, чини се, заобилази већину стереотипа годинама укореењених, пре свега, у

¹⁴ На „Фирмино“ интернет форуму, у теми посвећеној едукацији (правих) навијача, под називом „Свест једног Ултраса“, форумаш с никнејмом *FREAKS1994* разматра ову терминолошку проблематику:
<http://www.firma1989.com/forum/viewtopic.php?p=38172#p38172>

социолошкој и криминолошкој литератури.¹⁵ Могло би се чак рећи да аутори прате линију оних стручних промишљања, оличених у методолошкој дигресији Ричарда Ђулијанотија, којима се истиче да никако не би смели да се бавимо „омаловажавањем идентитета група присталица чије су традиционалне навике (као што је стајање за време игре или размењивање увредљивих коментара са супарницима) предмет забрана“ (Ђулијаноти 2008, 81). По Бењамину Перасовићу, један од кључних задатака социологије спорта био је разобличавање популарног дискурса о томе да је „хулиганизам болесна израслина на телу друштва и спорта (дакле здравог), која се може (и одмах треба) хируршким ножем одстранити“. С временом се наметнула одређена промена перспективе и приступ фудбалским навијачима као специфичној *субкултури* у којој доминирају мушкост, алкохол и конкуренција (Perasović 2001, 280, 287).

Француз Николас Руместан и Грк Димитрис Папагеоргију слажу се да је навијачка субкултура скуп комплексних друштвених ритуала којима је, углавном, циљ да афирмишу мушки идентитет и младићима пруже јачи осећај припадности (Tsoukala 2009, 101). Две димензије су овде кључне: *групно* и *мушко* надметање, налик ономе у свакој спортској екипи, где се учесници (на пример, фудбалери) међусобно бодре и сарађују не би ли победили противника.

Групна солидарност

Зашто ја сад толико спомињем то другарство, зато што ће твој клуб једног дана испасти можда из лиге, а тебе то тад неће склонити од стадиона, јер с временом схватиш да нико не иде на утакмице због фудбала, већ због нас самих.¹⁶

Катарина Џонс сматра да су, међу навијачима, најзаступљенији *хегемони*, *саучеснички* и *протестни* маскулинитети. У добро организованој групи, постоје обавезе и ризици; индивидуални интереси су повезани са онима из навијачке групе као целине. Појединци морају заштитити част те групе, чак и ризикујући повреде, уколико желе да уживају у предностима које произилазе из чланства у групи. Често се дешава да у први план искочи протестна (опозициона) мушкост, кулминирајући на стадиону кроз претерано агресивне или насилне испаде економски или културно маргинализованих мушкараца. Што се тиче „забушантске верзије хегемоне мушкости“, она је и најзаступљенији вид навијачке праксе, макар у једној фази субкултурног живота (*види* Connell 1995, 79; Jones 2008, 518-519; Spraij

¹⁵ Навијачи такве теоријске перспективе сматрају „фудбалским демонологијама“ (Hornbi 2000, 99).

¹⁶ <http://www.firma1989.com/forum/viewtopic.php?p=37597#p37597>

2008, 385-386). Такође, ова саучесничка мушкост, конструисана без тензија и ризика које носе други модели, поред примарне дивиденде од друштва *опасних* момака, код већине навијача доноси и добит од удела у *успешности* Црвене Звезде и Партизана, или напротив, стигматизацији, ако је реч о припадништву, у локалном контексту посматраних, нативних група, „Фирми“ и „Кориди“.

Јула 2013. године, на гостовање будимпештанском Хонведу, у оквиру квалификација за Лигу УЕФА, из Новог Сада су организовано кренули три аутобуса са око 150 навијача. У првом аутобусу, традиционално су били „Фирмаши“ ултраси, а преостала два попунили су навијачи хетерогеног састава. Једино заустављање које је дозволила мађарска полиција било је ради кратког задржавања у тоалету крај аутопута. Познато је да навијачи, где год се појаве, обележавају макар и на кратко „освојену“ територију најчешће самолепљивим налепницама. Овога пута, неко је и поред јаке полицијске пратње исписао графит „Фирма Нови Сад“, на стражњем зиду нужника. Органи мађарске безбедности су, након што смо сви ушли у аутобусе, детаљно прегледали тоалете и откривши материјалну штету, обратили се српским полицајцима у цивилу, који су, такође, били у пратњи. Пошто нико од навијача није хтео да сарађује у откривању изгредника са аутолак спрејем, морали смо да сачекамо форензичаре, који су извршили детаљну експертизу, али и даље без резултата. Трпећи детаљне претресе, уз укупно задржавање од преко три сата на летњој врућини, без могућности за освежење, неки навијачи (махом симпатизери) из мог спарног аутобуса видно су губили стрпљење: „закаснићемо на утакмицу, жедни смо, хоћемо напоље, што се лепо сам не пријави, па да кренемо“, итд. С друге стране, младићи из првог аутобуса су, уз *мушко* држање, поднели све непријатности и мирно сачекали наставак путовања, демонстрирајући снажну групну кохезивност и солидарност. Приказани извод из грађе о „Фирмашима“ илуструје, али не решава, једну од кључних дилема јавног мњења, али и струке, која би могла да гласи: треба ли навијаче сврстати у неодговорну, необуздану и деструктивну руљу или, пак, у добро организовану структурисану групу са вођством?

Слика 1: Припадници језгра групе „Фирма 1989“ на гостовању у Словачкој, јула 2014. године (Фото: <http://www.firma1989.com>).

Посматрати навијаче као *навијачку неструктурисану масу* – „друштвену животињу која је прекинула свој поводац“ (Moskovisi 1997, 12), „разуларену гомилу“ вођену емоцијама, уместо руковођену – значи градити представу са опасним призвучком. Бројна скупина младића у најбољој снази, спремна да свакога часа искочи из нормале, притом униформно маскирана или с фоторетушираним лицима (Слика 1), заиста одаје утисак некога ко се скрива од полиције или противничких група. Постоји и друго, једнако вероватно објашњење по коме уопште није по среди криминалитет, већ доследна намера да се изрази једна од кључних вредности – колективитет, односно, надмоћ групе над индивидуалношћу. У том случају, реч је о типу организоване *навијачке структурисане групе* који подразумева вођство чије наредбе се не доводе у питање, тако да је чврста дисциплина оно што примарно одликује групу. То је поготово видљиво током утакмице, када вођа окренут леђима терену води хорско певање и скандирање и када се, према унапред припремљеном сценарију, подижу транспаренти. Овај обичај српских навијача је увезен из Италије (*види Dal Lago and De Biasi 1994, 80*). Моја истраживања су показала да се велики број „Фирмаша“ регрутује у средњим стручним школама (превасходно у електротехничкој, саобраћајној и грађевинској), где је реализација наставе отежана баш због недостатка дисциплине на часовима. Што је још интересантније, на трибини се не спутава младалачки темперамент, што се може видети и у тексту навијачке песме: „Ври крв у нашим венама, најлуђа је ова публика. (...) Војводино тебе волимо, сада сви ко један певамо“. Реч је о посебној унутрашњој мотивацији, односно о

свесној намери да се буде део јединственог тима, наравно и о оној спољашњој, јер догађања на трибини контролишу мушкарци позитивно селектовани према свом грубијанству. Међутим, и даље остаје питање трансформације: да ли је тај тренутак спонтан или постоје јасни механизми за прелазак у стање ентропије, и обрнуто?

Шта се очекује од „правог“ мушкарца?

Када се говори о психолошким особеностима полова, код дечака је најизвеснија агресивност и спацијална способност, а код девојчица вербална умешност (Рот 2010, 194). Истраживања из области клиничке психологије такође потврђују да су екстернализујући проблеми понашања, који подразумевају дефицит пажње, агресивност и кршење правила, учесталији код дечака, него код девојчица (Rescorla et al. 2014, 12). Међутим, *маскулиност* се, као динамична полно/родна категорија, изграђује на основу друштвеног и културног програмирања, с временско-просторним, колективним и личним варијацијама.

У стручној литератури је уобичајено да се формирају атрибутске интерпретације мушких прототипова које најчешће одговарају хегемомом моделу маскулиности. Најчешће групе особина и улога су: агресивност (насиље, такмичење, борбеност, грубијанство, умешност у тучи, престижне делатности), прикривање емоција (избегавање нежности и уопште „женских“ улога, огрубелост, немуштост, слаба осећајност), чврстина тела и карактера (снага, издржљивост, самоувереност, храброст, одлучност, отпорност, виталност, упорност), тежња ка задовољству (опијање, сексуалне авантуре, искоришћавање другог), агонални етос (усхићење и емоционална преплављеност, склоност ризику), лојалност (хранитељ и заштитник породице, кавалер, несебичност, поузданост, патријархалност, солидарност и припадност), аутономност (озбиљност, независност, индивидуалност, суверенитет, егоизам), утилитарност, радна и пословна ефикасност, принципи личне и колективне части и угледа, итд.¹⁷

Сажимањем ових теоријских поставки, с обзиром на локалну, регионалну и глобалну (субкултурну) специфичност истраживања, посматрамо „Фирмаше“ као припаднике „јачег“ пола/рода, с обзиром на њихову како физичку тако и психичку (когнитивну, афективну и конативну) *моћ*, и испитујемо њихову *агресивност, честољубивост и хедонизам*.

¹⁷ Посебно видети: Dunning, Murphy and Williams 1986, 244; Dal Lago and De Biasi 1994, 82-83; Gutmann 1997, 402-403; Perasović 2001, 287; Jefferson 2002, 70; Spaaij 2008, 375; Havelka 2008, 213; Nedeljković 2010, 54-55; Hofstede, Hofstede and Minkov 2010, 138; Шмале 2011, 277-278; Banović 2011, 169-170.

Снага, брзина, издржљивост

Различита социјализација припрема мушкарце да воле игре моћи, жене да воле мушкарце који их играју. Мушка харизма је, једним делом, шарм моћи (Burdje 2001, 111).

Физички, мушкарци су убелјиво јачи пол, а грубијански идентитети нису само социјално конструисани, већ су и нераскидиво повезани с телом, темељом самоизграђивања и супериорности. Физичка снага је важан елемент фудбалског друштвеног универзума и у тесној је вези с физичком издржљивошћу, односно спремношћу да се тело изложи крајњим напорима. Пошто младићи немају једнаке телесне капацитете, група им, осим „фајтерске“, може доделити и лакше улоге попут: организатора, вође навијања или „луде“ (Archetti and Romero 1994, 37; Sraaij 2008, 380).

Навијачи Војводине свој мачизам исказују кроз различите императиве: не жалити се на бол, умор, неудобност, мањак финансијског обиља, нечистоћу, мамурлук, хладноћу или жегу, не узмицати пред опасношћу, или поносно (готово дечачки) приказивати јаке мишиће, модрице и посекотине. Њихова развијена тела показују готово аскетско одрицање и озбиљан рад у теретани и тренирање разних спортова, најчешће борилачких.¹⁸ Рекло би се да озлоглашени алкохоличарски имиџ (навијача уопште) избија у први план тек у посвећеном периоду на дан утакмице, док се већина, током остатка седмице, труди да живи здраво. Својим физичким изгледом, начином одевања и шишања, дубоким гласом и сведеном емотивном експресијом (*култирањем*), „Фирмаши“ одају утисак озбиљних и опасних момака, који су довољно снажни, брзи и издржљиви да одбране своје вредности и границе територија које контролишу. Осим физичких особина, једнако су пожељне и ментална издржљивост и снага карактера (упорност, храброст, оданост и сл.), а интелигентни, духовити и креативни припадници су увек имали истакнуто место у групи.

„Фирмаши“ су тетовирани и обучени према високим критеријумима хулиганске моде¹⁹ и труде се да осмисле маштовите кореографије, као и да изграде сопствени визуелни израз.²⁰ Иако то можда нису адекватни атрибути потенциране мушкости по хегемоном

¹⁸ Њихов паб у новосадском кварту Грбавица, центар окупљања али и мета нападача, зове се „БКФ89“ (Боксерски клуб „Фирма 1989“). Недавно су, поред њега, отворили и свој фризерски салон.

¹⁹ „Мода на трибинама“:

<http://www.firma1989.com/forum/viewtopic.php?f=2&t=1413>

²⁰ Фирма је позната по лепој декорацији трибине; чак су, у бившој Југославији, први почели да шију заставе.

моделу, они сматрају да се над противницима може доминирати и естетиком, оригиналношћу и хумором. Таква културна матрица их често доводи у везу са стереотипима који су раније поменути, мада један део трибине свесно и намерно доприноси тој слици. Навијачки слоган „Једем лука и сланине, навијач сам Војводине“ данас скандира читав стадион, али, заправо, само навијачи с бочне источне трибине, који читава утакмицу стоје уз ограду и добацују, дословно негују његово изворно значење. Стара маскота ФК Војводине је паор, који једе тешку и љуту храну непријатног мириса, неиздрживу за слабиће (жене и децу), пије прекомерне количине пива и прислања се на популарни „пијани сат“, симбол Новог Сада (Слика 2). Ово је естетски, хедонистички и комични идеал маскулиности на војвођански начин (упореди Цвијић 1931, 246), којим се поносе „Сланинари“, али не и „Фирмаши“ ултраси.

Гнев и његове границе

Према Конраду Лоренцу, људи се не боре зато што су подељени у тачоре и странке, него су подељени у супротстављене групе, јер постоји потреба за агресивним и борбеним понашањем (Рот 2010, 317). Било како било, у систему родних улога које је прописала традиционална култура, осећање љутње и агресивно понашање су постали део мушке улоге (Миливојевић 2000, 336). Ерих Фром сматра да, осим урођене (одбрамбене) агресивности, постоји и друга, стечена врста, специфична само за човека који једини може да осећа задовољство у повређивању других. Аутор је назива деструктивном или малигном агресивношћу (Рот 2010, 319-321). Проблем настаје кад насиље постане симбол, када се ритуализује и постане саставни део животног стила и филозофије младих људи (Кокловић 2010, 27). По Вери Марковић, образац маскулиности подразумева „бучно и грубо понашање, сиров хумор и симболично или стварно испољавање борбености“, с читавим арсеналом коментара, псовки, скандирања и песама, који се, у највећем броју случајева, свде на оспоравања мушкости противничких навијача и играча (Marković 1990, 142). Да би поразили непријатеља, навијачи користе „урбану герилску тактику“ (нарочито постављањем заседе), али насиље је, углавном, ограничено на бацање камења и изненадне нападе, јер се обично свака група задовољава терањем непријатеља са своје територије и пружањем кратког отпора полицији (Dal Lago and De Biasi 1994, 83). Руместан и Папагеоргију верују да се насиље које има тенденцију да буде спорадично и безначајно јавља само када се емоције ускомешају, у атмосфери запаљивих антагонизама и најчешће је резултат неконтролисаних испада неколицине појединаца (Tsoukala 2009, 101).

Слика 2: Концептуални елементи родне идентификације: хедонизам, хегемонизам и естетизам.

У називу „Фирминог“ фанзина „Хук са севера“ (2007-2011), крије се формула ($X = \text{хулиганизам}$; $Y = \text{уметност}$; $K = \text{култура}$), која указује да хулиганизам није нешто чега се они одричу, макар и декларативно. Такође, њихова садашња маскота „Рајке“, претеће намрштени скинхед с бејзбол палицом, имплицира грубу маскулиност као важно субкултурно обележје по коме желе да буду препознатљиви. Рајке симболизује друге норме и угледне моделе, наслеђене од хулиганске групе Inter City Firm, навијача лондонског Вест Хем Јунајтеда, од којих су, 1989. године, преузети име, симбол (укрштени чекићи) и музички жанр (Punk, Oi!). Иако су им маскоте без јасних националних обележја (Слика 2), данашње навијачке групе широм света су националистичке, чак и у мултикултурним срединама као што је Нови Сад, што је и један од извора милитантности (Шмале 2011; Radulović 2009). На свом интернет порталу, навијачи Војводине имају брижљиво прикупљене податке о нередима за период 1989-2001.²¹ Међутим, поносни су и на инциденте из времена пре оснивања групе. Тако, преносе и следећи новински чланак из 1926. године:

Данашњу утакмицу за првенство, добио је Нак. Утакмица је била жива и доста оштра. Игра умало се није завршила тучом. Гледаоци, раздражени суровом игром Нака, продрли су на игралиште. Полиција је морала да интервенише и отклони несрећу.²²

У сезони 2005/2006, приликом меча са Земуном, дошло је до најмасовније туче у историји „Фирме“; на улицама Новог Сада и у

²¹ <http://www.firma1989.com/istorija-firme.html>

²² Press clipping, *Huk sa Severa: fanzin navijačke grupe FIRMA 1989* br. 4, mart 2009: 37.

околини стадиона, било је укључено око триста фанова оба клуба.²³ Централно место, ипак, припада Дејану Димитријевићу, који је убијен 14. априла 2008. године.²⁴ Ништа после тога није било исто и многи су страховали да ће се неповратио изгубити „спортски“ аспект (ако га уопште има) хулиганских окршаја, а многи су заувек и одустали од живота ултраса. Нажалост, неки други су читавих шест година планирали освету; тако је један од саучесника у Дејановом убиству недавно рањен хицем из пиштоља.²⁵ Од убиства у Футогу, Нови Сад све интезивније постаје значајно попрште обрачуна „Фирмаша“ са супротстављеним навијачким групама, па је јавност нарочито била узнемирена када је, 2012. године, усред бела дана, на препуном купалишту Шtrand, избила масовна навијачка туча, уз употребу мачета, палица и свега што им се нашло под руком.²⁶ Што је још горе, ови инциденти се неретко дешавају у близини основних школа, за време одвијања наставе, некада и уз употребу ватреног оружја.²⁷

Многи, поготово старији, навијачи Војводине се данас жале на брисање свих граница (правила) и носталгично призивају времена када нису баш сви начини борбе били дозвољени. Из тог давног периода је и бенигна парола „Пази, Воша гази!“, која је, у основи, вербална афирмација сопствене мушкости. „Фирмаш“ форумаш Нуклеус сведочи: „Времена се мењају, данас су комплекси модерни и више је фазон убити противника било којим оруђем, само да ти не би имао модрицу, јер модрица је постала знак пораза“.²⁸

Част и навијачки кодекси

Према већ класичном запажању Пјера Бурдијеа, положај мушкарца имплицира „једно треба-бити, једну virtus која се намеће 'сама по себи',

²³ Press clipping, To My Kibice, *Huk sa Severa: fanzin navijačke grupe FIRMA 1989* br.3, septembar 2008: 96.

²⁴ Дејан је прва и, за сада, једина жртва навијачких окршаја у Србији, убијена ватреним оружјем. Види: http://www.rtv.rs/sr_ci/hronika/sukob-navijaca-zavrsvio-ubistvom-u-futogu_57505.html; ; http://www.rtv.rs/sr_ci/hronika/odlozeno-sudjenje-za-ubistvo-navijaca-u-futogu_100465.html

²⁵ <http://www.021.rs/Novi-Sad/Hronika/Ranjavanje-u-Bircusu-nastavak-sukobanavijaca-Vojvodine-i-Partizana.html>

²⁶ Н. Перковић, „Нови Сад постао центар навијачких обрачуна“, *Дневник*, 2. јул. 2012.

²⁷ Видети: <http://www.novosti.rs/vesti/srbija.73.html:382751-Nov-Sad-Osnovci-na-udaru-huligana---navijaca>; <http://www.021.rs/Novi-Sad/Hronika/Uhapsenomak-koji-je-pucao-kod-OS-Zarko-Zrenjanin.html>; <http://www.24sata.rs/novisad/vesti/vest/navijaci-zvezde-i-vojvodine-u-vatrenom-obracunu-ispred-skole-i-vertica-na-novom-naselju/74712.phtml>

²⁸ <http://www.firma1989.com/forum/viewtopic.php?p=95046#p95046>

без расправе“. Она управља њиме као надмоћна, али не и механички принудна сила, јер се увек може извући и не бити на висини захтева. Проблем је у томе што се нечија мушкост валидно вреднује само од стране других људи, односно, част или њено наличје – срамота, за разлику од кривице, проверена је *пред другима* (Burdje 2001, 70-73). Међутим, није само срамота узмаћи, срамота је и прекорачити своју силу, због чега, међу навијачима којима је стало до угледа, постоје чврсти морални кодекси. Напади најчешће не укључују обичне љубитеље супротног тима (жене, децу или ненасилне мушкарце), већ се навијачи боре искључиво међусобно или с полицијом (Dal Lago and De Biasi 1994, 83; Spaaij 2008, 374). Леп пример едукације млађих навијача даје један од оснивача Red Firm-а Марко, својим сећањем из Сплита 1989. године:

Ту после текме смо имали сусрет с Торцидом, на челу им иде бубњар и удара у бубањ, а ми стојимо сви са обележјима, шака јада. Само су нам рекли: „Ево их, пази, Воша гази“ и продужили. Испали су коректни, а могли су да нас згазе.²⁹

Слично поштовање кодекса забележио сам и 2. марта 2013. године, на првенственој утакмици у Новом Саду, када су навијачи Спартака, „Маринци“ (*Blue Marines*), срушили ограду која их дели од домаћих навијача Војводине хетерогеног састава, на источној трибини. Они су, на опште изненађење, остали на својим местима и мирно сачекали интервенцију полиције, која је пристигла у прекомерном броју и енергично их удаљила са стадиона. Насупрот томе, Гробари су величали убиство „Фирмаша“ Дејана Димитријевића, званог „Деја Лонац“, и његовог убицу, и то управо на прву годишњицу немилостиво догађаја. Пароле „Завршићете сви у црно-белом лонцу“ и „Полупани лончићи, шерпе и поклопчићи“³⁰ на српској навијачкој сцени су окарактерисане веома негативно. Чак се и фракција Гробара „Забрањени“ оградиле од овог чина и, на утакмици у Београду, придружила „Фирмашима“, који су обележили петогодишњицу смрти младића, скандирајући његово име. Делије су то учиниле још раније, на „Вечитом дербију“, 2008. године, када су, у знак солидарности и протеста, ћутали све до 27. минута, колико је Дејан имао година. Касније су то поновили и на утакмици с Војводином.

²⁹ „Јуче, danas, sutra...zauvek!“, *Huk sa severa: fanzin navijačke grupe FIRMA 1989* br. 4, mart 2009, 17.

³⁰

<http://www.fkvojvodina.com/vesti.php?id=15&title=partizanovi+navijaci+skandirali+ubici>

У навијачким тучама није циљ убити или тешко повредити противника, циљ је да га што више понизиш, али све то у границама нормале! Циљ је да га понизиш и поразиш у што више навијачких сегмената, сад да ли је то у тучи, навијању, кореографијом, паролама, неким отетим транс[парент]ом... Буди навијач, буди човек!³¹

Као део насиља, стална тема на трибинама су и вербална демаскулинизација и омаловажавање противничких навијача (Dunning, Murphy and Williams 1986, 225). То је примарни циљ навијачког надметања, тако да, у одсуству право (физичког) насиља, симболичка доминација над ривалом постаје императив од виталног значаја (Armstrong and Harris 1991, 448). Поред вербалне агресије, популарни су и изненадни напади у циљу крађе амблема или транспарента, који би тако постали „ратни плен“. Слично, постаје ствар части да се такви симболи на исти начин врате правим власницима, односно да се преотму (Archetti and Romero 1994, 47). Понижавање противника се, дакле, легитимно спроводи и отетим обележјима (шалови, мајице, заставе), где се, често, сачека повољна прилика да се ти реквизити и јавно спале пред противником (Слика 3). Навијачима је посебно важно да се поштују фер правила *лова* на трофеје, односно да се до плена долази (отимањем) у витешкој мушкој борби, ма колико она била окрутна, док је, по њима, сасвим нечасно украсти или купити противничке реквизите. Они који су без борбе предали симболе клуба бивају инкриминисани од сопствене групе, а с друге стране, трофејни ловци хијерархијски напредују у навијачком језгру. Када је у питању највреднији симбол – застава групе или подгрупе, навијач, баш као барјактар у неком рату, мора бити спреман на све да сачува поверену *светињу*.

Посебно је омражена и строго санкционисана издаја: *друкање* (цинкарење) код полиције и мењање навијачке стране. Нарочито мучан утисак у јавности је оставио видео снимак крвавог обрачуна између садашњег и бившег „Фирмаша“, надамак једне новосадске техничке школе, у коме је тешко повређен њен шеснаестогодишњи ученик.³²

³¹ <http://www.firma1989.com/forum/viewtopic.php?p=41410#p41410>

³² <http://www.novosti.rs/vesti/naslovna/hronika/aktuelno.291.html:454642-Novi-Sad-Kosir-doneo-iseцени-ucениk-odredjen-pritvor-jednom-od-napadaca;http://www.blic.rs/Vesti/Hronika/405790/Pogledajte-Snimak-tuce-u-kojoj-su-macetom-isekli-djaka>

Слика 3: Понижавање противника спаљивањем освојених навијачких обележја. Стадион Карађорђе, Војводина – Црвена Звезда, мај 2014 (Фото: <http://www.firma1989.com>).

Пиво као сакрамент „свете“ маскулиности

Волите фудбал? Онда волите и soul, пиво, пребијање људи, хватање жена за груди и новац. Ви сте за рагби или крикет? Волите Dire Straits или Моцарта, вино, да штипате жене за гузе и новац. Не уклапате се у те слике? *Macho, nein danke?* У том случају, мора бити да сте пацифиста вегетаријанац (Hornbi 2000, 81).

За тријадну мушкарци – фудбал – пиво најбоље знају пивари. Тако популарни рекламни слогани челаревске и апатинске фабрике пива гласе: „Или јеси или ниси [лав]“ и „Мушкарци знају зашто“. Истовремено, оба домаћа елитна фудбалска такмичења носе називе поменутих војвођанских брендова: „Лав Куп Србије“ и „Јелен Супер лига“. Испijaње пива је један од омиљених навијачких ритуала, али оно подразумева *дозирано* алкохолисано стање, јер потпуна опијеност може само да штети групи.³³ Чак је и начин испијања пива, махом из лименки, прописан. Овај део имица навијача Војводине спада у глобални субкултурни идентитет кога често одликују екстатична стања опијености и раздраганости. Прави навијач, а не само „прави“ мушкарац, треба да гаји приврженост алкохолисању у прописано време, тако да ово правило важи и за жене. Овај спектакл је увек праћен веселим расположењем, заносом и буком и боље од свега може да учврсти заједништво групе, поготово кад флаша жестоког пића иде „од уста до уста“.

³³ Један припити „Фирмаш“ је, док смо, на аутопуту, чекали да нас претресу мађарски полицајци, почео да их вређа и виче, због чега су његови другари морали да га грубо „преваспитају“.

Уношење огромне количине течности изискује и учестало мокрење и проблеме с тим у вези. На великим гостовањима, полицијска пратња допушта заустављање колоне само у изузетним случајевима. Када порасте напетост, навијачи у аутобусима ритмички лупају рукама у прозоре и галаме. На *Слици 4* је приказан изванредан вид „литургијности“ или „заједничарења“ где се природна потреба ритуализује, односно, од ње се прави прописана радња с одређеним смислом. Овде се једновремено зауставило шездесет и четири аутобуса, на аутопуту Нови Сад – Београд, па је дужина строја равномерно распоређених мушкараца који врше малу нужду износила скоро један километар.

Слика 4: У стрелце развиј се! Традиционално колективно мокрење на великим гостовањима, када и где то полиција дозволи (Фото: И. Марковић)

Други пример који сам забележио још је експлицитнији. На паркингу на аутопуту Будимпешта – Беч, крајем лета 2012. године, док су две турске породице мирно обедовале, изненада се зауставила колона од пет „фирмашких“ аутобуса. Из првог „на спрат“, изашао је младић и крај контејнера за смеће одложио пластични канистер с неколико литара жуте течности (*Слика 5*). У тој посуди се налазила мокраћа највиђенијих „Фирмаша“, прикупљена *наизменично* током пута. На дужим путовањима с полицијском пратњом, или при задржавању на граничним прелазима, навијачи често користе алтернативна решења попут овог, што подразумева веома нехигијенске захвате. Међутим, мокрење кроз исти отвор је, изгледа, привилегија, односно још један од начина да се, кроз недвосмислени *маскулини* израз, учврсти кохезија *групе*, док сам чин одлагања сабране мокраће на приметно место представља и својеврсно симболичко оглашавање освојеног простора, како то већ чини територијална животиња, звана човек.

Слика 5: Навијачки „литургијски“ канистер (ноћна посуда) за прикупљање мокраће (Фото: И. Марковић).

„Фирмашице“

У анализи у Србији мало заступљеног феномена фудбалских навијачица, питање родне идентификације некако се само намеће. Стручне анализе показују да су жене принуђене да балансирају између својих родних и навијачких субкултурних идентитета, некад чак дајући приоритет себи као навијачу, науштрб сопственог феминитета (Jones 2008, 532). На пример, у Турској, мушки фанови прихватају навијачице више као сестре, односно као асексуалне субјекте. Мушкарци тамо разликују две врсте жена: оне с којима ће уживати гледајући утакмицу, али никада неће отићи у кревет с неком од њих, и „праве“ жене, које могу, повремено, да им праве друштво на стадиону и одгледају утакмицу, али ни у једном моменту неће губити своју женственост. То оштро разликовање жене (која преузима улогу мајке, супруге и девојке) и навијачице (сестре и другарице, која прихвата маскулини дискурс, негирајући своју женственост), дубоко се укоренило у главама како жена тако и мушкараца (*види* Erhart 2011, 91).

Ryker's Writers, подгрупа Фирме специјализована за израду графита, кореографија и навијачких реквизита, посебна је и по томе што, без обзира на тип феминитета (*Слика 2*), ангажује већи број девојака, које, на креативан начин, активно доприносе визуелном изразу читаве групе. Међу „Фирмашима“ има око 2-3% девојака³⁴, тако

³⁴ На пример, у Италији, 1990-их година, навијачица је било 11% (*према* Dal Lago and De Biasi 1994, 73), док у Енглеској, 15 година касније, жене чине 15-20% навијачке масе и чак 36% присутности у праћењу ТВ преноса (Jones 2008, 517). Мислим да је то евидентна последица онога што Катарина Џонс назива

да се, у организацији утакмица и путовања, ангажује и пропорционалан број редара и полицајаца женског пола. „Фирмашице“ имају једнак третман у свему, те им није дозвољено коришћење аутобуског тоалета, на пример. Као што сам поменуо, и оне пију пиво, па и проблем с мокрењем решавају такође заједно. Колико сам успео да уочим, девојке образују чучећи круг, окренувши леђа једна другој, или, пак, једна другу наизменично визуелно штите раширеним јакнама. Мушкарци се, у приличној мери, труде да прихвате специфичне потребе својих колегиница, чувајући им достојанство, а ретки изузеци се доследно санкционишу.

Осим што је, због сталног преузимања ризика, опасна по саму себе, навијачка хегемона мушкост подразумева и одређену друштвену претњу за жене, слабије мушкарце и дечаке у свом непосредном окружењу (иако свима њима желе и да се допадну, макар као узорни модели). Међутим, навијачице и деца на трибини су очигледно прихваћени као део мушке субкултуре, без обзира на грубе стадионске наративе, који потврђују како хегемону мушкост, тако и различитост значења у приватном и јавном домену. Тако се може објаснити парадокс да вређање противничких навијача импутирањем женствености и инфантилности не погађа прозвану субординирану популацију на сопственој трибини.

А.С.А.В.

На утакмици енглеског ФА Купа у Шефилду, 1989. године, пропустом полиције дошло је до трагедије у којој је страдало деведесет и шест навијача Ливерпула. Ствар је додатно погоршала тадашња премијерка Маргарет Тачер, окрививши „пијане навијаче“, док је и већи број медија имао сличан став. Ова матрица се понавља до данас, у скоро свим земљама. Полиција је заједнички непријатељ, као и њој надређени министар, али и цела Влада. Стога, не чуди да субкултура навијача по правилу делује опозиционо, поготово када има и додатне разлоге за то: мек став власти о националним питањима, *Парада поноса (Геј прајд)* и др. Међународну скраћеницу *А.С.А.В.* (енгл. *All Cops Are Bastards*), иако је шире примене и датира из старијег периода, данас најчешће тетовирају и исписују као графите ултраси целога света. Полицијци, навијачи и противнички навијачи су три синхрона актера сваког сукоба и одликује их исти родни идентитет. Као репресивни апарат државе и власти, полиција често и сама бива узрочник нереда, иако је, по својој друштвеној улози, гарант безбедности. Није реткост да органи реда прекораче своја овлашћења у употреби силе, јер у јавности се

„феминизацијом и центрификацијом садашњости“ (*исто*, 532), а која, на српским стадионима, још није ухватила корена.

континуирано подгрева атмосфера *сатанизације* (демонизације) навијачке субкултуре, што подразумева настанак и ширење идеје да је та друштвена група оличење зла. Овим поступком ствара се опасан стереотип по коме се припадници те класе објеката не доживљавају као људска бића, због чега се за њих не могу применити уобичајени морал и закони (*види* Milivojević 2000, 412-413).

Осим што се навијачима свуда ограничава право кретања, па чак и физиолошка потреба мокрења, на гостовању у Бечу, „Фирмашима“ није био дозвољен ни приступ води, осим газираној, која се продавала, али која не може адекватно залечити „подерано“ навијачко грло након утакмице. Један од најдрастичнијих примера је случајно пребијање неколицине адолесцената, после чега их полицајци нису удостојили ни извињења, иако су повређени петнаестогодишњаци вероватно били навијачи Војводине задужени да дежурају крај огромног мурал графита и да, у случају напада, позову старије колеге.³⁵ Ни сами навијачи се не опходе другачије према појединим групама (припадницима ЛГБТ популације, на пример) које су, у друштву, такође маргинализоване, подређене, па и сатанизоване, али ни према полицајцима, којима одговарају на најгрубљи начин, на пример у песми: „Полиција наркомани, специјалци пајдомани³⁶, ј...м ли вам матер свима, само напред Војводина!“. Уз новосадски Булевар ослобођења, налази се блок који контролише „Фирма Булевар“ и у коме постоји више од десетак великих графита с разном тематиком. У једној акцији „Кориде“, противничке навијачке групе, оштећени су сви натписи, осим „Косово и Метохија – заувек Србија“ и „А.С.А.В.“, што је добар индикатор како националне, тако и глобалне (субкултурне) солидарности.

Упркос антагонизму, уочава се извесна доза међусобног уважавања, па и сарадње навијача и полиције. Узмимо пример ангажмана саобраћајне полиције, када у колони од више десетина аутобуса, треба безбедно да спроведе навијаче Војводине у Београд и назад.³⁷ У питању је изразито сложен задатак, јер треба изоловати „Фирмаше“ од додира с противничким навијачима, а то не морају бити само они с којима тога дана играју меч, него и сви други који сматрају да им је територија повређена. Затим, треба обезбедити имовину грађана од могућег вандализма, односно уништавања материјалних добара у

³⁵ <http://www.blic.rs/Vesti/Hronika/283882/Policajci-su-nas-sutirali-i-gazili-misleci-da-smo-navijaci>

³⁶ Зависник од хероина (допа, пајда)

³⁷ За разлику од еглеских *хулигана*, навијачи у Италији су се трудили да буду видљиви и да се крећу у што већим групама, користећи стратегију *ултраса*, током политичких митинга и демонстрација 1970-их (Dal Lago and De Biasi 1994, 78). Данас, највећи део навијачке групе иде под пратњом полиције, док остатак путује приватним или изнајмљеним возилима, тајно и без обележја.

местима успут. Веома често се крије права маршрута, па се иде заобилазним путевима, кроз многа насеља у којима се тада у потпуности зауставља саобраћај. Кад стигне у сам Београд, колона се разбија на по неколико аутобуса, јер је немогуће контролисати велики број раскрсница одједном. Наравно, ово све би било теже спровести без сарадње с вођама „Фирме“ задуженим за организацију пута. Они пријављују укупан број путника и возила, предлажу време поласка и координишу друге активности за које је неопходан договор с полицијом.

Закључак

Идеализована слика фудбалског навијача унеколико се променила, током тридесетак година од када су групе у Југославији формиране или преобликоване према западном моделу. Међутим, без обзира на све значајне факторе – ратове, економску кризу, миграције, урбанизацију, транзицију и варирање масовности и карактера публике, чини се да, ипак, нема битне разлике у односу на модел који глобална навијачка субкултура намеће. Како Шмале наговештава, примарна улога традиционалног оца и супруга или каснијег хегемонског модела „милитаризованог патриоте-мужа-запосленог, једва да још постоји“ (Шмале 2011, 287). У данашњем постмодерном времену, суочени смо с чињеницом *плурализма* свих, па тако и родних идентитета, који се вишеструко и динамично конструишу и реструктуришу кроз свакодневни живот појединаца и група. Маскулиност, чини се, постаје једна неухватљива категорија. Због ове релативно велике општости услед зависности од контекста, није могуће правити никакве суштинске генерализације. Иако је чињеница да навијачи желе да буду мачо мушкарци, није јасно по ком моделу, јер, осим хегемоне мушкости, они ван фудбала преузимају и друге улоге. Ипак, један мањи део навијача кроз припадништво ултра култури изграђује свој општи идентитет.

На основу спроведеног истраживања у специфичном локалном контексту, могу се изнети следећи закључци. Новосадски младићи, припадници навијачких група, говорили отегнуто или одсечно, екавицом или ијекавицом, суштински се међусобно не разликују, нити их, по некаквој маскулиној скали, можемо разврстати на „Гробаре“, „Делије“, „Фирмаше“ или „Кориду“. Они у свему прате глобални модел навијача и, кроз тај узорни модел, сазревају и конструишу свој, пре свега, родни идентитет, у чему се, донекле, потврђују општа теоријска запажања о снази ширег сингуларног модела (Connell and Messerschmidt 2005, 849-851). Осим мачизма, као једног од најупадљивијих израза њиховог веома сложеног процеса *социјализације*, они су заинтересовани да што више буду делатни, а не

пуки пасивни посматрачи. У том смислу, навијачи Војводине су, највећим делом, адолесценти привучени припадништвом субкултури која, у време транзиције свега па и вредносних оријентација, нуди чврсто упориште, кроз јасно профилисан идентитет и правила, сврсисходну активност, групну солидарност и осећај сигурности и смисла (*види* Marković 1990, 138).

Такође нас је интересовало да ли се, осим хегемоног модела, практикују и други механизми конструкције мушкости. Утврђено је да „Фирмаши“, иако испуњавају готово све императиве негативних манифестација ултрашког мачизма (бити снажнији, отпорнији, пијанији, луђи, свирепији), они се надмећу и шаљивошћу, лепим кореографијама и визуелним изгледом. Битни су им част и морални кодекс, организују хуманитарне активности (прикупљање помоћи, давање крви), удружују се и сарађују с другим групама (подршка репрезентацији, политичке активности и др.), а културно опхођење и толеранцију сматрају за знак надмоћи. Ово заправо потврђује снагу измењеног концепта *хегемоније* која се, данас, спроводи најпре кроз интелектуалну димензију – социјалним вештинама и моћима.

Савремено друштво све мање постаје погодно тло за потврђивање мушкости схваћене кроз традиционалне обавезе и улоге. Криза мушкости, услед смањења утицаја и корисности у друштву и помањкања сопствене вредности, код једног броја мушкараца, резултира *отпором* према преиспитивању родних очекивања. Он се остварује или кроз симболичке наративе или путем матрице неког од протестних субкултурних стилова живота. Слика некадашњих ловачко-сакупљачких заједница и савремених навијачких „племена“, у јавности се, у великој мери, поклапају. То се највише односи на њихово насилништво које се, неподељено, осуђује као примитивно, нецивилизовано, деструктивно, доколичко и непродуктивно. Јавност у Србији је константно забринута да навијачка страст не измакне контроли, о чему најбоље сведочи присуство предимензионисаног броја припадника снага безбедности, где год је у најави окупљање и најмањег броја навијача. Следећи у томе навијаче широм света, „Фирмаши“ веома дозирано подгревају атмосферу, која је стално на ивици да измакне контроли и да структурисану групу трансформише у неконтролисану гомилу. Ово очигледно грађење протестног маскулинитета, манифестовано је крајње конзервативном регресијом у време када је мушка улога била неупитна. Навијачи свесно преузимају ту улогу и огољеном агресивношћу парирају, по њиховом мишљењу, савременој глобалној репресији, која, иако препакована у софистициранију форму, економски, технолошки и културно, диктира стил живота на планети – стил који треба да допринесе равноправности полова, али и неких других социјалних и културних конструката.

Литература

Archetti, Eduardo and Amilcar Romero. 1994. "Death and violence in Argentinian football". In *Football, Violence and Social Identity*, ed. Richard Giulianotti, N. Bonney and M. Hepworth, 37-70. London: Routledge.

Armstrong, Gary and Rosemary Harris. 1991. Football Hooligans: theory and evidence. *Sociological Review* 39 (3): 427-458.

Banović, Branko. 2011. (Ne)mogućnost istraživanja tradicionalnog crnogorskog maskuliniteta. *Antropologija* 11 (1): 161-180.

Burdje, Pjer. 2001. *Vladavina muškaraca*. Podgorica: CID.

Vrcan, Srđan. 1990. *Sport i nasilje danas u nas: i druge studije iz sociologije sporta*. Zagreb: Naprijed.

Gutmann, Matthew. 1996. *The Meanings of Macho: Being a Man in Mexico City*. Berkeley: University of California Press.

Dal Lago, Alessandro and Rocco De Biasi. 1994. "Italian football fans: culture and organization". In *Football, Violence and Social Identity*, eds. Richard Giulianotti, N. Bonney and M. Hepworth, 71-86. London: Routledge.

Dunning, Eric, Patrick Murphy, and John Williams. 1986. "Spectator Violence at Football Matches: Towards a Sociological Explanation". *The British Journal of Sociology* 37 (2): 221-244.

Đulijanoti, Ričard. 2008. *Sport: kritička sociologija*. Beograd: Clio.

Erhart, Itir. 2011. Ladies of Besiktas: A dismantling of male hegemony at İnönü Stadium. *International Review for the Sociology of Sport* 48 (1): 83-98.

Jefferson, Tony. 2002. Subordinating hegemonic masculinity. *Theoretical Criminology* 6 (1): 63-88.

Jones, Katharine. 2008. Female Fandom: Identity, Sexism, and Men's Professional Football in England. *Sociology of Sport Journal* 25: 516-537.

Ковачевић, Иван и Бојан Жикић. 2014. Антропологија фудбала. *Етноантрополошки проблеми* 9 (3): 783-803.

Koković, Dragan. 2010. *Društvo, nasilje i sport*. Novi Sad: Mediterran Publishing.

Lalić, Dražen i Ozren Biti. 2008. Četverokut sporta, nasilja, politike i društva: znanstveni uvid u Europi i u Hrvatskoj. *Politička misao* 45: 247-272.

Marković, Vera. 1990. Zašto su samo navijači u napadu?. *Kultura: časopis za teoriju i sociologiju kulture i kulturnu politiku* 89-90: 133-145.

Milivojević, Zoran. 2000. *Emocije: psihoterapija i razumevanje emocija*. Novi Sad: Prometej.

Moskovisi, Serž. 1997. *Doba gomile I*. Beograd: Biblioteka XX vek.

Nedeljković, Saša. 2010. Maskulinitet kao alternativni parametar etničkog identiteta: Crnogorci u Lovćencu. *Етноантрополошки проблеми* 5 (1): 51-67.

Novikova, Irina, Keith Pringle, Jeff Hearn, et al. 2005. "Men, Masculinities, and 'Europe'". In *Handbook of Studies on Men & Masculinities*, eds. R. W. Connell, J. Hearn and M. Kimmel, 141-162. Thousand Oaks: Sage Publications.

Perasović, Benjamin. 2001. *Urbana plemena: sociologija subkultura u Hrvatskoj*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.

Radulović, Lidija. 2009. *Pol / rod i religija: konstrukcija roda u narodnoj religiji Srba*. Beograd: Srpski genealoški centar.

Rescorla, Leslie, et al., Ivica Marković, Jasminka Marković, et al. 2014. Parent-Teacher Agreement on Children's Problems in 21 Societies. *Journal of Clinical Child & Adolescent Psychology* 44 (4): 627-642.

Рот, Никола. 2010. *Основи социјалне психологије*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.

Skemler, Grejem. 2007. *Sport i društvo: istorija, moć i kultura*. Beograd: Clio.

Spaaij, Ramón. 2008. Men like us, boys like them: violence, masculinity and collective identity in football hooliganism. *Journal of Sport and Social Issues* 32: 369-392.

Стокин, Маја. 2009. „Прозодијске особине морфолошких категорија у говору старог Новог Сада“. У *Говор Новог Сада*. Св. 1, *Фонетске особине*, ур. Жарко Бошњаквић, 192-214. Нови Сад: Филозофски факултет у Новом Саду, Одсек за српски језик и лингвистику.

Taylor, Ian. 1982. "On the sports violence question: soccer hooliganism revisited". In *Sport, Culture and Ideology*, ed. Jennifer Hargreaves, 152-196. London: Routledge & Kegan Paul.

Tsoukala, Anastassia. 2009. *Football Hooliganism in Europe: Security and Civil Liberties in the Balance*. New York: Palgrave Macmillan.

Havelka, Nenad. 2008. *Socijalna percepcija*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.

Hornbi, Nik. 2000. *Stadionska groznica*. Beograd: Plato.

Hofstede, Geert, Gert Van Hofstede, and Michael Minkov. 2010. *Cultures and organizations: software of the mind*. New York: McGraw Hill professional.

Цвијић, Јован. 1931. *Балканско полуострво и јужнословенске земље: основи антропогеографије*. Књ. 2. *Психичке особине Јужних Словена*. Београд: Издавачка књижарница Геце Кона.

Connell, R. W. 1995. *Masculinities*. Los Angeles: University of California Press.

Connell, R. W. and James Messerschmidt. 2005. Hegemonic Masculinity: Rethinking the Concept. *Gender Society* 19: 829-859.

Шмале, Волфганг. 2011. *Историја мушкости у Европи: (1450-2000)*. Београд: Clio.

Ivica Marković

Machos from Vojvodina: The Masculine Identity of Fan Group “Firma 1989” from Novi Sad

This research is involved in constructing of gender identity in young men who live in environment that is traditionally considered as feminine (based on it's phonetic expression) ie research is dealing with football fans from Novi Sad who do not support Partizan and Red Star, the most successful serbian clubs, but Vojvodina, the most famous city club. The main focus of the paper is masculinity as the constitute of subclutural identity that is specially connected with the style and collective solidarity. It was conducted a couple of qualitative researches during the process of material collecting: analyses of the media and relevant theoretical resources, unstructured interviews, the opservation with the participation of various activities of the members of the group „Firma 1989“ and fun groups of clubs who played against Vojvodina in the reported period. The plenty of interpretations about masculine narratives in the literature, especially in the context of violence, is the proof of relevance of this problem in the world and in our society. The author argues that during the process of socialization of young men in an urban context, masculinity of fans as an exemplary model, could replace or supplement the lack of such model in the family or society, without necesarilly negative connotations.

Key words: masculinity, fans, subculture, Novi Sad, Firma 1989, FK Vojvodina, anthropology of football.